

A KÖZELMÚLT HATALMI ELITJÉNEK FŐBB CSOPORTJAI

DR. HARCSA ISTVÁN

Közel három évvel a rendszerváltás időszaka után továbbra sem csillapodnak a régi és az új hatalom közötti csatározások. A politikai élet szereplőinek egy része kitartó küzdelmet folytat a volt vezető réteg ellen felelősségre vonása követelésével, valamint korábbi politikai hatalmának a gazdasági hatalomba való átmentése elleni tiltakozással. Az átmenetnek ebben az időszakában általános vonás, hogy az új hatalom képviselői a politikai szféra után a gazdasági szférában is hatalomváltást szeretnének elérni. Az ilyen típusú hatalmi harc ugyanakkor nem korlátozódik csupán Magyarországra, kisebb-nagyobb hevességgel zajló formában megfigyelhető a térség többi országában is.

Az eddigi fejlemények ismeretében megállapítható, hogy a kutatók körében a rendszerváltás lehetséges útjairól megfogalmazott „forgatókönyvek” újabb változataira már nemigen lehet számítani. Egyre halványul a lehetősége annak a szcenáriónak is, amely a régi és az új hatalom képviselőinek valamiféle „nagy koalíciójában” vélte felfedezni a további fejlődés útját.[4] Ez viszont azt jelenti, hogy a hatalomváltással együtt járó eliticsere még nem fejeződött be. Ennek nem mond ellent az a körülmény, hogy 1989 tavasza és 1990 ősze között a magyar politikai elit jelentős részben kicserélődött, ám az is feltehető, hogy ez a váltás nem áll meg a politikai szféra határainál.

Ráadásul a közvélemény meglehetősen megoszlik abban a kérdésben, hogy a rendszerváltás végül is milyen mértékben járt együtt az elitesoportok (egyének) cseréjével. Az egyik szélsőséges álláspont szerint igen minimális a személycserék mértéke, a másik pólus véleménye szerint viszont szinte teljesnek mondható a hatalomváltással együtt járó személycsere.

Mindez arra hívja fel a figyelmet, hogy a rendszerváltásnak igen fontos tényezője az uralkodó elitek összetételében bekövetkező változás. E megkülönböztetett figyelmet az is indokolja, hogy a kelet-európai országokban — információk hiányában — meglehetősen misztikus kép él a korábbi vezetőkről. A társadalom széles rétegei csak annyi és olyan információt tudhattak meg a régi vezetőkről, amennyit és amelyet a tömegkommunikáció közreadhatott róluk, és ezek az ismeretek érthetően igen szegényesek voltak. Ilyen körülmények között többnyire a személyes élmények alapján szerzett ismeretek váltak meghatározóvá, amelyek szükségszerűen sok szubjektív elemet tartalmaznak. Nem tévedünk talán, ha azt mondjuk, hogy a korábbi vezető réteg döntő része — a megfelelő információk hiányában — a lakosság előtt „arctalan” tömböt

alkot, és a néhány csoportját bemutató elemzések ellenére is e réteg jellemzőit homály fedi.

E tanulmány az 1983. és 1987. évi káderstatisztikai adatgyűjtés utólagos feldolgozása alapján a korábbi vezetői réteg jellemzőinek bemutatásához kíván hozzájárulni. Az eredmények számos ponton megegyeznek néhány korábbi elemzés eredményével, továbbá kiegészítik az ezen adatfelvételből *Kisdi János* és *Kulcsár Rózsa* által eddig közreadott információkat.[7]

Az említett káderstatisztikai adatgyűjtés az állami és a gazdasági vezetők megközelítőleg 15 ezer fős tömegét fogta át, melynek alapján elsősorban a nomenklatúrához tartozó vezetők összetételét lehet bemutatni. Ezt az adatgyűjtést — a volt Magyar Szocialista Munkáspárt Párt- és tömegszervezetek osztályának, valamint a Minisztertanács Titkárságának utasítására — a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) hajtotta végre. A kérdőív tartalmát is a megrendelők alakították ki, a KSH-nak csak a kitöltési utasítás megírása és a felvétel lebonyolítása volt a feladata. A számítógépes táblák ugyan a KSH-ban készültek, a szigorúan titkos adatok elemzését azonban csak a pártközpont, illetve a Minisztertanács Titkársága által kijelölt munkatársak végezheték el.

A 15 ezer fős vezetői kört ugyancsak a megrendelők szempontjai alapján jelölték ki. Döntően a hatalmi szempontok voltak a meghatározók, hiszen azok kerültek ebbe a körbe, akiknek pozíciója — a rendszer működtetése szempontjából — többé-kevésbé fontosnak minősült. Ez az adatfelvétel azonban nem fogta át a teljes nomenklatúrát, mert létezett egy ennél „sokkal szigorúbban bizalmas” adatgyűjtés is, amely a párt és a fegyveres erők vezetőinek adatait tartalmazta. Ennek végrehajtását azonban már nem bízták a KSH-ra. A KSH-adatgyűjtésből — az említetteken kívül — kimaradtak a Minisztertanács tagjai is. Ezt is figyelembe véve, az adatok alapján lehetőség nyílt néhány kulcsfontosságú összefüggés pontosabb megvilágítására. Így többek között arra, hogy

— miként alakult a nyolcvanas évek elejére jelzett nemzedékváltás, ehhez kapcsolódva milyen összefüggéseket lehet felfedezni a nemzedékváltás és a rendszerváltás között;

— volt-e érzékelhető minőségi csere a nomenklatúrában, és ezzel összefüggésben milyen mértékű volt az értelmiség beáramlása a vezetői rétegekbe;

— mi jellemezte a karriermozgást, a mobilitást, és ezzel összefüggésben milyen mértékben lehet beszélni — a korábbi rendszeren belül — a vezetők „körforgásáról”?

Mielőtt azonban ezen összefüggések bemutatására részletesebben is kitérnék, célszerű áttekinteni, hogy (egy vizsgálat szempontjaitól függően) mely foglalkozási csoportokat szoktak a vezetői rétegbe sorolni.

Kik tartoznak a vezetői réteghez?

A leggyakoribb értelmezésben többnyire a politikai és a gazdasági élet vezető pozícióban levő csoportjait tekintik az elit meghatározó körének, azokat, amelyeknek a kezében van a formális politikai és gazdasági hatalom. Ez a kör részben magában foglalja a politikai és az államigazgatási vezetőket, részben a gazdasági életben meghatározó szerepet betöltő vállalati vezetőket. Ugyancsak az elit részét alkotják a tudományos és kulturális szféra formális hatalommal rendelkező, azaz vezetői beosztásban dolgozó munkatársai. Köztudott azonban, hogy az elitbe nem csupán a beosztásból fakadó hatalom, hanem a szakmai kvalitások alapján is be lehet kerülni, sőt igen jelentős az ún. informális hatalom birtokosainak a száma is. Mindez érzékelteti, hogy meg-

lehetősen gazdag az a szempontrendszer, amely alapján kirajzolódnak egy társadalom elitrétegei, továbbá az is kitűnik, hogy az elit teljes tételes számbavétele szinte lehetetlen.

Az elemzés alapjául szolgáló adatfelvétel eleve csak a formális hatalommal rendelkező állami és gazdasági vezetőket, valamint a tudományos és kulturális szféra vezetőit foglalja magába.

A különböző országok statisztikái alapján az elit jellemzőit vizsgálva *Illés Iván* a foglalkoztatottak 1–2 százalékát sorolta e kategóriába. E becslés mögött érthetően számos bizonytalanság húzódik meg. Ezt is figyelembe véve „... a Szovjetunióban és a volt Német Szövetségi Köztársaságban mintegy 500 000–600 000, Romániában és Jugoszláviában 80 000–90 000, Csehszlovákiában 60 000, Magyarországon 50 000 kereső került az „elit” címen vizsgált kategóriák körébe. ([6] 35. old.) A szerző nem ad részletesebb leírást arról, hogy végül is mely foglalkozási csoportokat sorolt az elit kategóriába és csupán három vezetői csoportot emelt ki, amelyeknek létszáma az 1980. évi magyarországi népszámlálás szerint a következő volt: államigazgatási vezetők (osztályvezetőktől felfelé) 4183 fő, vállalati vezetők 8496 fő, termelőszövetkezeti elnökök 2411 fő. Együttes számuk 15 090 fő.

A kategorizálás logikáját követve ide sorolhatók továbbá az országos államigazgatási szervek helyi vezetői (815 fő), a helyi államigazgatási szervek felső vezetői (3073 fő), az igazságszolgáltatás vezetői (2212 fő), a párt- és tömegszervezeti vezetők (5481 fő), az ipari és egyéb szervezetek elnökei (1914 fő), a vezető orvosok (5860 fő), a vezető gyógyszerészek (1549 fő), az oktatási intézmények vezetői (14 666 fő), kulturális, tudományos intézmények vezetői (6881 fő). Együttes számuk 42 451 fő.

A felsorolt kategóriák együttes létszáma azonban már meghaladja az 57 ezret, ezért feltehető, hogy a szerző bizonyos vezetői csoportot kihagyott az általa elitnek tekintett körből. Az itt bemutatott csoportok alapján is viszonylag jól érzékelhető, hogy mennyire szubjektív az elit körülhatárolása. Az ilyen típusú osztályozások azonban arra mindenképpen alkalmasak, hogy tájékoztassanak a vezetési hierarchia különböző szintjeihez tartozók létszámáról, hiszen a népszámlálások által számba vett teljes vezetői kör — amely 1980-ban 386 ezer, 1990-ben 391 ezer főt tett ki — meglehetősen heterogén tömböt alkot.¹

A vezetői kör népszámlálási fogalmak alapján való összeállítása mindazonáltal csak meglehetősen durva megközelítést tesz lehetővé. Sokkal több a szociológiai tartalma az olyan módszerek alapján történő kiválasztásnak, amelyek több különböző szempont együttes figyelembevételével alakítják ki az elithez tartozók körét.[8]

Az elemzés gerincét alkotó káderstatisztikai adatgyűjtés viszonylag szűkebb kört fogott át, és csupán az állami és a gazdasági vezetők 15 ezer főnyi tömegét foglalta magába. E körbe (a nómenklatúrába) azok a vezetők kerültek be, akiknek a kinevezése párthatáskörbe tartozott. (A nómenklatúra leírását a Függelék tartalmazza.) Őket, valamint a pártvezetőket — akiknek a száma a nyolcvanas években 5–6 ezer körüli volt[3] — együttesen az akkori rendszer elitjének tekinthetjük. Ha tehát a pártállami viszonyok logikáját követve próbáljuk meghatározni az elitbe tartozók körét, akkor ennek alapján az aktív keresőknek csupán 0,4 százalékát sorolhatjuk e kategóriába. Figyelembe kell

¹ Az 1989. évi munkaügyi adatgyűjtés 307 ezer vezetőt és irányítót tartott számon. Ez utóbbi felvétel azonban a vállalati nyilvántartásokon alapult.

azonban vennünk azt, hogy az így körülhatárolt elit nem fedi le a társadalmon belüli valamennyi elitesoportot.

Nemzedéki csere? A „helyezkedés” évtizede?

A történelmi tapasztalatok azt mutatják, hogy a radikális politikai fordulatok gyakorta idéznek elő nemzedékváltást az elitesoportokban. E tapasztalatok alapján egyes kutatók viszonylag szoros összefüggést látnak a közép- és kelet-európai országokban legutóbb bekövetkezett rendszerváltás és e folyamatok mélyén meghúzódó nemzedékváltás között. Illés Iván hosszabb idősorokra alapozott vizsgálatai alapján 25 éves ciklusokat vél felfedezni az uralkodó elitek cserélődésében, és véleménye szerint az így kimutatható ciklusok sok tekintetben megegyeznek a közgazdaság-tudomány és a történettudomány által megfogalmazott „hosszú” ciklusok időtartamával.[6]

Némileg más érvelések alapján ugyan, de a politológiával foglalkozó szakemberek körében is többször megfogalmazódott, hogy a közép- és kelet-európai pártállamokat „egygenerációs” rendszereknek is lehet tekinteni. A különböző kutatások ugyanis kimutatták, hogy ezek a rendszerek módszeresen felélték az anyagi és szellemi erőforrások igen jelentős részét. Következésképpen a tartalékok kimerülése döntő szerepet játszott e rendszerek összeomlásában. Mivel e folyamatok egy nemzedéknyi idő alatt mentek végbe, ebből adódóan nem minősíthető teljesen megalapozatlannak a fenti megfogalmazás.

A második világháborút követő kommunista rendszerváltás során az akkori 20—30 éves nemzedék tagjai kerültek a hatalomba szinte valamennyi szocialista országban. A tények azt mutatják, hogy a negyvenes évek végén és az ötvenes években ez a generáció foglalta el Magyarországon az államigazgatási vezetőposztok igen jelentős részét; 1960-ban (ekkor voltak 30—39 évesek) 44 százalékat, 1970-ben (ekkor voltak 40—49 évesek) 46 százalékat és 1980-ban (ekkor voltak 50—59 évesek) 33 százalékat. ([6] 139. old.) A nyolcvanas évekre tehát nyugdíjba került a korábbi rendszerváltás hatalomba jutott nemzedéke. E folyamat lezáródása után joggal merül fel a kérdés, hogy vajon melyik generáció fogja végrehajtani az újabb nemzedékváltást, ha egyáltalán erre sor kerül. Illés Iván szerint — az általa becsült ciklusok alapján — a harminc-negyvenegynéhány évesek generációja.

E hipotézis igazolásához számottevő adalékot nyújtanak az 1980. és az 1990. évi népszámlálás adatai. Ezek alapján kiderül, hogy az igen heterogén vezetői és irányítói körben a 40—49 éves korosztály aránya igen jelentősen megugrott: 1980-ban csupán 28 százalékat, 1990-ben viszont már 40 százalékat tett ki. Ezek a tények tehát — ezen a szinten — részben igazolni látszanak a nemzedékváltás alanyaira vonatkozó hipotéziseket. Az adatok azonban, mivel a különböző szintű vezetők teljes körére vonatkoznak, érthetően nem alkalmasak az elitváltás feltárására. Arra azonban használhatók, hogy áttekintő képet adjanak a vezetők és irányítók csoportját jellemző tendenciákról.

A különböző korosztályokat összehasonlítva elmondható, hogy a vezetővé válás szempontjából a nyolcvanas évtized némiképp a nemzedékváltás évtizede volt, és e folyamatnak a 40—49 éves korosztály volt a nyertese, mivel (1990-ben) 40 százalékos aránnyal uralja a vezetői pozíciók jelentős részét. Más a helyzet azzal a korosztállyal, amely a hetvenes években volt 40—49 éves. Az adatok tanúsága szerint ugyanis e korosztályból már nem tudtak újak belépni a vezetői rétegbe, sőt arányuk inkább csökkent (25-ről 21 százalékra).

Úgy tűnik továbbá, hogy — ha ideiglenesen is — a 30 éven aluli korosztály is mintha a nemzedékváltási folyamatok vesztese lenne. 1980-ban a vezetőkön belüli arányuk 15 százalék volt, 1990-ben csupán 9 százalék. Részletesebb vizsgálatokra van szükség annak megállapításához, hogy a nyolcvanas évek fiataljai előtt valóban bezárult-e a vezetői pozíciók jelentős része vagy csupán arról van-e szó, hogy a fiatalabb generáció más utakon kereste a sikeres élet-pályája lehetőségeit. Az adatok értékelésénél azonban azt is figyelembe kell venni, hogy a legutóbbi népszámlálás eszmei időpontja 1990. január 1-je volt. A rendszerváltás üteme azonban csak 1990 elejétől kezdett felerősödni, ezért inkább azt mondhatjuk, hogy a vezetőket jellemző nemzedékváltás némileg megelőzte a rendszerváltást. Ebből az is következik, hogy ezután még az egyes korosztályok egymáshoz viszonyított arányában is bekövetkezhetnek módosulások.

A káderstatisztikai adatgyűjtések alapján nincs mód a teljes nyolcvanas évtizedre jellemző változások nyomon követésére, de az 1983., valamint az 1987. évi vizsgálat adatai bizonyos tendenciákat már jeleztek, melyek alapján megállapítható, hogy a nómenklatúrán belül is észrevehetően megnőtt a 40–49 évesek hányada (31-ről 38 százalékra), miközben a 40 éves kor alattiaké kismértékben (16-ről 15 százalékra, az 50 év felettieké pedig jelentősebben (53-ról 47 százalékra) csökkent. Úgy tűnik tehát, hogy az 1985-ös pártkongresszus nyomán felerősödő visszarendeződési törekvések továbbra is visszafogták azt a folyamatot, amelynek eredményeként fiatalabb káderekkel lehetett volna felfrissíteni a vezetői garnitúrát.

Sajátos összefüggést lehet megfigyelni a vezetési hierarchiában elfoglalt hely és a vezetői munkakörben eltöltött idő között. Szinte általános tendencia, hogy minél magasabb szintet vizsgálunk, annál magasabb a „jelenlegi munkakörben” tíz évnél hosszabb időt eltöltők aránya. Így például 1987-ben az államigazgatási vezetőkön belül a legfelsőbb szinten (államtitkárok, miniszterhelyettesek) 86 százalék volt azoknak az aránya, akik legalább tíz évet töltöttek a felsőszintű vezetői munkakörben, az alsó szinten (osztályvezetők) viszont csak 32 százalék volt a megfelelő érték.

Ezek a tendenciák nem csupán azt jelzik, hogy a felsőszintű vezetők körében igen jelentős volt az előregedés, hanem arra is felhívják a figyelmet, hogy az elit bizonyos csoportjai túléltek az évtizedek során változó kormányzati kurzusokat. Az adatok alapján ugyanis kimutatható, hogy a felsőszintű tanácsi vezetők (fővárosi és megyei tanácsok elnökei, vb-titkárai), valamint a felsőszintű államigazgatási vezetők (államtitkárok, miniszterhelyettesek stb.) körében meglehetősen magas volt az 1955 óta azonos vezetői pozícióban levők aránya. 1983-ban a felsőszintű tanácsi vezetők 45 százaléka, a felsőszintű államigazgatási vezetők 35 százaléka már 1955-ben is hasonló pozícióban volt, mint 1983-ban. Viszonylag magas értéket tapasztalhatunk még a kiemelt és az „A” kategóriájú vállalatok vezetői (26, illetve 24%), az ipari szövetkezetek elnökei (23%) és a bíróságok, továbbá az ügyészség felső vezetői körében.

A történelmi tapasztalatok is arra utalnak, hogy a politikai kurzusok változásával párhuzamosan nem cserélődik ki a teljes elit. Így például a múlt században a kiegyezés utáni új minisztériumokban a Bach-korszaktól átvett vezető tisztviselők aránya meghaladta a kétötödöt. Tartós megmaradásukat jól jellemezte az a tény, hogy csupán az 1880-as évek elejétől kezdve csökkent az arányuk 40 százalék alá.[1] Az 1950-es évek első felétől az 1980-as évek első feléig terjedő időszakban tapasztalható „túlélő típusú” magatartásnak tehát

más történeti korokban is felfedezhetők az előképei. E túlélő magatartásnak azonban — a nyolcvanas évtized derekán tapasztalható visszarendeződés ellenére is — egyre szűkültek a lehetőségei, hiszen 1987-ben a már említett felsőszintű tanácsi vezetők között csupán 23 százalék, a felsőszintű államigazgatási vezetők között pedig 15 százalék volt azoknak az aránya, akik 1955 óta töltötték be magas pozíciókat.

Nem csupán a „régikáderek kihullásáról”, hanem az újak belépéséről szóló információk is jelentős mértékben árnyalják az elitek cseremozgását jellemző képet.

Figyelmet keltő tendenciákat jeleztek az 1981 és 1986 közötti időszak adatai, amelyek szerint e hat évben került „jelenlegi” munkakörébe az állami és a gazdasági nómenklátúra 23 százaléka. Néhány vezetői csoportban azonban ennél nagyobb mértékű volt a beáramlás, így például: a felsőoktatási vezetők körében 51, az államigazgatás alsó szintjén 49, a községi tanácselnökök, vb-titkárok körében 36, a tömegkommunikáció középszintű vezetői körében 36, a pénzügyi vezetők között 33 százalék. Ezzel szemben az államigazgatási és a tanácsi apparátus legfelső szintjén mindössze 6 százalékot tett ki az ezen időszakban belépők hányada, tehát a különböző vezetői csoportokban a cserélődés folyamata időben eltérő módon ment végbe. Ezek a belső folyamatok azonban csupán árnyalják azt a képet, amelyet a kelet-európai — azon belül is a hazai — politikai elit nemzedéki koncentrációjában lehet megfigyelni.

Illés Iván a már említett elemzésében kimutatta, hogy az elitnek egy-egy nemzedékre koncentrációja alapvetően kelet-európai jelenség, melyet döntően a politikai folyamatok és tényezők alakítottak ki. Empirikus adatok alapján arra a következtetésre jutott, hogy az 1920 és 1932 között született nemzedék képviselői alkották a korábbi rendszer politikai elitjének igen jelentős részét. Az általam vizsgált állami és gazdasági nómenklátúra körében is kimutatható a nemzedéki koncentráció, hiszen 1987-ben, a pártállam „utolsó békeévében” az ide tartozó vezetők 47 százaléka 1927 és 1937 között született, sőt ha a községi tanácselnököket és vb-titkárokat nem számítjuk, akkor a nómenklátúrának közel 60 százaléka ezekből az évfázatokból került ki. Ezek a tények — a személyek szintjén — mindenesetre megerősíteni látszanak az „egygenerációs rendszer” definícióját, valamint a rendszerváltás és a nemzedékváltás közötti összefüggésekre utaló hipotéziseket.

Ugyanakkor azokra a tényekre is figyelemmel kell lennünk, amelyek azt jelzik, hogy a rendszerváltás és a nemzedékváltás folyamata nem mindenütt esett egybe. Ha például a politikai elit két meghatározó csoportjának, a parlamenti képviselőknek és a kormány tagjainak a korösszetételét vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy a korábbi rendszer (1985-ben megválasztott) parlamenti képviselői között meghatározó — 40 százalék körüli — arányt tettek ki a 60–70 éves korosztályhoz tartozók. Ezzel szemben az új rendszer (1990-ben megválasztott) parlamenti képviselői között az utóbbi korosztály mindössze 9 százalékot tett ki, és a 41–50 évesek alkották a legnagyobb csoportot (36 százalékos aránnyal).^[2]

A két legutóbbi kormány korösszetételét vizsgálva viszont azt tapasztaljuk, hogy az 1990 áprilisában leköszönő Németh-kormány 18 tagja közül 13 (72%) a negyvenes években született, tehát a 40–49 éves korosztályhoz tartozott. Az 1990 májusában megalakult Antall-kormány 17 tagja közül 6 (35%) született a negyvenes években, 2 (12%) az ötvenes években, tehát többségük 50 év feletti volt.

Minőségi csere? Az értelmiség bekerülése a hatalomba?

A kutatókat már régóta foglalkoztatja az a kérdés, hogy a kelet-európai társadalmakban mely rétegekből toborzódik a hatalmat gyakorlók köre. *Szelényi Iván* korábbi vizsgálatai alapján arra a következtetésre jutott, hogy az értelmiségnek jó esélye van arra, hogy az uralkodó párt képviselőivel való szövetség révén bekerüljön a hatalomba. Az azóta eltelt időszak eseményei azonban más irányban fejlődtek és egy évtizeddel később a szerző, felülvizsgálva korábbi nézeteit[10], megállapította, hogy a hetvenes években volt ugyan egy olyan történelmi pillanat, amikor úgy tűnt, hogy az értelmiségnek van némi esélye a hatalomba való bejutásra, de a valóságban az adott viszonyok között erre nem kerülhetett sor.

Gazsó Ferenc az utóbbi években végzett (a pártelitre vonatkozó) empirikus kutatásai alapján azt a következtetést vonta le, hogy „A szakértelmiség növekvő mérvű beáramlása a káderbürokrácia bizonyos csoportjaiba nem a pártállami uralom konszolidálását, hanem a rendszerbomlás folyamatainak felgyorsulását, végeredményben a pártállam önfelszámolását készítette elő”. [3] Állítását azzal is megerősíti, hogy az állampárt történetében csupán az utolsó kongresszuson fordult elő olyan eset, amikor az értelmiségi küldöttek voltak többségben (82%), és mint ismeretes, ekkor mondták ki az állampárt megszűnését. (Talán a történelem furcsa paradoxonának tekinthető, hogy az értelmiség éppen akkor detronizálta az uralkodó pártot, amikor abban — legalábbis a kongresszus idejére — meghatározó szerephez jutott.)

Az értelmiség beáramlását a vezető pozíciókba — és ezáltal a vezetői réteg minőségi cserélődését — alapvetően két mutató alapján lehet vizsgálni. Az egyik (az iskolai végzettség szerinti összetétel alapján) a felsőfokú végzettségűek, azon belül is az egyetemet végzettek rétegen belüli arányát méri. A karrier alakulása szempontjából azonban nem mellékes körülmény, hogy nappali vagy esti levelező tagozaton szerezte-e az illető személy a képzettségét. A másik mutató a pályakezdekori társadalmi csoporthoz tartozást veti egybe a jelenlegi társadalmi pozícióval, és ennek alapján állapítható meg, hogy milyen mértékű volt az értelmiségiként pályakezdekők belépése a vezetői rétegbe.

A vezetők iskolai végzettség szerinti összetételét tükröző népszámlálási és káderstatisztikai adatok egyaránt azt mutatják, hogy a vezetők körében növekedett ugyan a felsőfokú végzettségűek aránya, de a „minőségi” változások mértéke jóval kisebb volt a nemzedéki cserénél jelzett „mennyiségi” változásoknál. A népszámlálási adatok szerint a vezetők és irányítók egészét tekintve (1980 és 1990 között) 37 százalékról 42 százalékra növekedett a felsőfokú végzettségűek hányada. Korcsoportonként vizsgálva azonban kitűnt, hogy a felsőfokú végzettségűek arányának növekedése csak a 30 év felettiak körében volt jellemző, ezen belül is e növekedés mértéke az 50 év felettiak körében volt a legnagyobb mértékű (32 százalékról 43 százalékra, a 30–49 évesek körében 37 százalékról 43 százalékra). Ez tehát arra enged következtetni, hogy a minőségi cserélődés a legidősebb korcsoportokban volt a legerőteljesebb.

A káderstatisztikai megfigyelés alapján csak az 1983 és 1987 közötti változásokat lehet regisztrálni. A „káderkörbe” tartozóknál az egyetemi végzettségűek arányát vizsgáltuk, és az adatok azt mutatták, hogy ezen időszak alatt 58 százalékról 62 százalékra nőtt ezek aránya.

Az 50 év felettiak körében jóval kedvezőbben alakult az egyetemet végzettek hányada (59 százalékról 66 százalékra növekedett), mint a 40 év alattiaknál,

ahol 47 százalékról 44 százalékra csökkent. E tendencia alapján felvetődik a kérdés, hogy vajon miért kedvezőtlenebb az iskolai végzettség szerinti összetétel a fiatalabb vezetők körében, hiszen ez nem azt jelenti, hogy az ő esetükben a káderkiválasztásnál az iskolai végzettség kevésbé lett volna fontos szempont. Inkább arról van szó, hogy közöttük nagyobb hányadot tesznek ki a hierarchia alacsonyabb szintjén levő vezetők, ahol az egyetemi végzettség ritkább és nem is követelmény. A fiatalabb és idősebb vezetők összetételének különbségeit jól jellemzi az a tény, hogy 1987-ben a 40 év alattiaknak 43 százalékát a községi tanácselnökök és vb-titkárok tették ki, az 50 felettieknek viszont csupán 10 százalékát.

A korösszetételből fakadó eltérések mellett azonban egy másik tényezőnek, nevezetesen az iskolaútban megfigyelhető sajátosságoknak is nagy szerepe volt a különbségek kialakításában. Az adatok alapján kitűnt, hogy a nómenklatúra 40 év alatti tagjainál az egyetemet esti és levelező tagozaton elvégzők aránya 11 százalék, az 50 év felettiekénél viszont 25 százalék volt. A közöttük levő különbség tehát jórészt abból fakad, hogy az idősebb korosztályokban jóval nagyobb volt a kényszer (és egyúttal a lehetőség is) a munka melletti tanulásra.

Ha a nappali tagozaton végzetteket vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy 1987-ben az 50 év felettiek körében 41 százalékot tett ki az egyetemi diplomát nappali tagozaton megszerzett személyek aránya, a 40 év alattiaknál viszont 36 százalékot. Ezek a különbségek azonban a képzés struktúrájában bekövetkezett változásokra vezethetők vissza. Köztudott ugyanis, hogy az utóbbi két évtizedben a felsőfokú képzés számottevő mértékben felhigult, döntően a főiskolák nagyobb térhódítása következtében. Ebből adódóan a fiatalabb káderek közül sokkal többen (1987-ben 18 százalék) szereztek diplomát a főiskolák nappali tagozatán, mint az 50 év felettiek korcsoportjába tartozók közül (6%).

Összességében tehát megállapítható, hogy az idősebb vezetők körében tapasztalható viszonylag kedvezőbb képzettségi arányok részben strukturális tényezőkre, részben az iskolarendszerben bekövetkezett változásokra vezethetők vissza. A különböző mobilitásvizsgálatok alapján ismert, hogy az esti és levelező tagozaton való tanulás elsősorban a munkás-, illetve paraszti pályákról belépőkre volt jellemző. Az állami és a gazdasági káderek körében a karriernek ez az útja különösen gyakori volt, hiszen az önálló parasztként kezdő vezetőknek 77 százaléka, a munkás pályáról bekerülőeknek 65 százaléka esti és levelező tagozaton fejezte be a tanulmányait. (Az értelmiségiként pályakezdők körében 25 százalék volt a megfelelő érték.)

Érdemes még azt is megemlíteni, hogy az állami és a gazdasági nómenklatúra képzettségi szintje jóval magasabb volt, mint a pártelité. Erre utal az a tény, hogy 1989-ben a pártkádereknek 57 százaléka ([3] 10. old.), 1987-ben az állami és gazdasági kádereknek 86 százaléka volt felsőfokú végzettségű. Sőt, a közöttük levő minőségi különbségek még némileg nagyobbak, ha azt is figyelembe vesszük, hogy 1989-ben a felsőfokú végzettségű pártkádereknek 57 százaléka ([3] 7. old.), az állami és a gazdasági vezetőknek viszont 45 százaléka szerezte esti és levelező tagozaton a diplomáját.

Jelentősek az iskolai végzettségbeli különbségek az állami és a gazdasági vezetők egészén belül is. Így például, ha az egyetemet végzettek arányát vesszük alapul, akkor a legkedvezőbb helyzetű bírósági, ügyészségi vezetők és a hierarchia alján levő községi tanácsai vezetők közötti különbség tízszeres: az előbbieknek 99, az utóbbiaknak 10 százaléka végzett egyetemet.

Az egyetemi végzettségűeket tekintve meghatározott szintek különíthetők el. A hierarchia csúcsán vannak a bírósági, egészségügyi, oktatási és kulturális szféra vezetői, valamint az államigazgatás felső régióiban és a nagyvállalatoknál dolgozó vezetők. (80 százalék felett van az egyetemi végzettségűek aránya.) Ezek a csoportok nagyjából lefedik a hatalmi, a kulturális és a gazdasági elit jelentős részét. A következő kategóriát az államigazgatás középső szintjén, a pénzügyintézetekben, az érdekképviselői szervezetekben és a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben levő vezetők alkotják. (Az egyetemi végzettségűek aránya 50–80 százalék között van.) Érdekes, hogy a pénzügyintézetek vezetői körében az egyetemi végzettségűek aránya jóval alatta marad a korábban említett szakértelmiségi (bírósági, egészségügyi stb.) szférákhoz tartozókéknak. Mindez feltehetően azzal magyarázható, hogy a pénzügyi, banki szféra szakmai presztízse csak az utóbbi időszakban növekedett meg, és ezért korábban az alacsonyabb szintű végzettség is gyakorta elegendő volt e területen a vezetői pozíciók betöltéséhez.

Figyelmet keltő az is, hogy a kategória felső részén elhelyezkedő tömegkommunikációs vezetők körében ugyancsak alacsony az egyetemi végzettségűek aránya. E csoport esetében is meghatározók voltak a politikai viszonyok — ám éppen ellenkező előjellel — hiszen a tömegtájékoztatás kulcsfontosságú volt a rendszer működése szempontjából. Ebből adódóan az e területen dolgozó vezetők kinevezésénél döntő szempont volt a politikai megbízhatóság. Végül a hierarchia alján voltak a már említett ipari szövetkezeti vezetők és a községi tanácsok vezetői. Az iskolai végzettségre vonatkozó adatok alapján tehát egy igen heterogén összetételű káderekör mutatható ki, amelynek egyes csoportjaiban viszonylag magas arányt alkottak a felsőfokú végzettségűek. (Viszonyítási alapként érdemes megemlíteni, hogy a két világháború közötti gazdasági elitben is 80 százalék feletti volt a felsőfokú végzettségűek aránya.[8] Formális képzettségét tekintve tehát az 1945 utáni új rendszer gazdasági elitje a nyolcvanas évekre elérte a hat-nyolc évtizeddel korábban jellemző szintet.)

Az értelmiségi pályáról való belépés

Az iskolai végzettségről szóló adatok fényében még érdekesebb annak feltárása, hogy miként alakult az értelmiség belépése a vezetői pozíciókba. Az 1983. évi országos mobilitási vizsgálat eredményei alapján ismert, hogy a vezetők 27 százalékának első társadalmi csoportja értelmiségi volt. Az állami és a gazdasági vezetők egészére vonatkozó káderstatisztikai adatok szerint ebben a körben az értelmiségi pályáról bekerülők aránya számottevően magasabb, 1983-ban 35 százalékot, 1987-ben 41 százalékot tett ki. A tendencia tehát egyértelmű; nevezetesen a káderkiválasztásnál a diplomás végzettség egyre inkább meghatározóvá vált.

Az egyes vezetői csoportokon belül e téren igen nagyok a különbségek, és az egyes csoportok közötti sorrend is nagymértékben hasonlít az egyetemi végzettség szerint felállított sorrendhez. Az értelmiségi pályáról belépők aránya az oktatási, kulturális, az egészségügyi, a bírósági, ügyészeti, valamint a tanácsai, államigazgatási szervek vezetői körében volt a legmagasabb 1987-ben, többnyire 60 százalék feletti. Ez természetes, hiszen ők a saját pályájukon kerültek vezetői pozícióba. Alapvető státusváltás nem történt. Ezzel szemben a hierarchia alján levő ipari szövetkezeti, valamint a községi tanácsai vezetők körében mindössze 10–15 százalékot tett ki az értelmiségiek hányada.

Az 1987-es adatok szerint a 40 éven aluli, fiatalabb vezetők körében némileg (7 százalékkal) alacsonyabb az értelmiségi csoportból belépők aránya, mint az 50 éven felüliek között. Ebben az esetben is alapvetően arról van szó azonban, hogy a fiatalabb vezetők csoportjában — a meghatározó súlyt képviselő — községi tanácsi vezetők egyre inkább a más pályáról belépők köréből kerültek ki. (Az értelmiségiként pályakezdők aránya a 40 éven aluli községi tanácsiak körében 12 százalék, az 50 éven felüliek körében 17 százalék volt.)

A községi tanácsi vezetők mellett az oktatási, kulturális vezetők alkotják a másik olyan csoportot, ahol a 40 éven aluliak körében valamivel alacsonyabb az értelmiségi pályáról belépők hányada, mint az 50 éven felüliek esetében. Mindez arra utal, hogy a községi tanácsi vezetőkhez hasonlóan az oktatási, kulturális területen is olyan presztízsvesztés következett be, amely nemcsak az ott dolgozó értelmiségiek, hanem a vezetők mobilitási jellemzőire is hatott.

Összehasonlítási alapként érdemes megemlíteni a pártkáderek körében megfigyelhető tendenciát is. Az adatok azt mutatták, hogy a pártelit körében jóval alacsonyabb volt az értelmiségiként pályakezdők aránya, de ott is jellemző volt az értelmiségiek növekvő belépése (1981 és 1989 között arányuk 22 százalékról 28 százalékra növekedett). ([3] 6. old.)

Az itt bemutatott adatok eléggé egyértelműen jelzik azt a folyamatot, hogy a hatalom körein belül egyre növekedett az értelmiségiek hányada. Úgy vélem azonban, hogy ezen információk alapján nem lehet olyan következtetést levonni, hogy az értelmiség egyre inkább meghatározó tényezője volt a hatalomnak.

Karriermozgás — a vezetők mobilitása

A korábbi évtizedekben a közvéleményben egy olyan vezetői (káder-) kép alakult ki, amely szerint a vezetői körbe került személyek — a központi szándékoknak megfelelően — bármiféle vezetői pozícióban helyt tudnak állni. Ez a vélekedés azon a hivatalos — ideológiai jellegű — magyarázaton alapult, hogy a vezetők időnkénti — egyik helyről a másikra való — mozgását az a nem mindig jól érthető és egyértelmű szempont dönti el, hogy a párt és a társadalom érdekei szempontjából hol van az illető személyre a legnagyobb szükség. A kinevezésekről szóló hivatalos kommunikációk is többnyire úgy fogalmaztak, hogy „XY-t más fontos beosztásba való áthelyezése miatt korábbi tisztségéből felmentették”. Ezek a kinevezések egyúttal híven tükrözték a párt- és az állami bürokrácia összefonódását is, hiszen gyakori jelenség volt, hogy ugyanaz a káder — váltakozva — hol az állami, hol a pártbürokrácia vezető posztjain tűnt fel. Ugyanakkor a munkaerőmozgással és a társadalmi mobilitással foglalkozó szakemberek körében is ismert, hogy a különböző munkahelyek közötti mozgás jellege igen sokat elárul egy-egy foglalkozási csoport jellemzőiről. Fokozottan érvényes ez a megállapítás a vezetői csoportokra, ahol — a mobilitási vizsgálatok tanúsága szerint — a hierarchiában való előrejutásban döntő szerepe van a munkahelyi váltásoknak.

A vezetők esetében a munkahelyek közötti mozgás abból a szempontból érdekes, hogy az adott személy — pályautja során — milyen jellegű munkahelyeken fordult meg. A korábbi munkahelyek jellegét tekintve az egyik legfontosabb szempontnak azt tekintettük, hogy az illető személy élete során főállásban dolgozott-e a pártapparátusban vagy valamelyik tömegszervezetben, esetleg a fegyveres testületeknél. A kádermozgás során ugyanis e munka-

helyeknek kitüntetett jelentősége volt, hiszen, ha valaki eltöltött néhány évet a párt- és a tömegszervezetek apparátusában, akkor ez igen jó „ajánlólevél” volt a későbbi karrier során. Ebből az is következik, hogy ha egy vezetői csoportban gyakori az előbbi apparátusokból való belépés, akkor az a vezetői csoport kiemelten fontos a politikai vezetés számára.

Ám a vezetői csoportok arculatának megrajzolásában legalább ilyen meghatározó szempontnak tekinthetjük azt, hogy egy adott csoporton belül mekkora a szakmából vagy az adott ágazatból kikerülő vezetők aránya. Azt is mondhatjuk, hogy minél magasabb egy vezetői csoportban az adott szakmából (ágazatból) kikerülők hányada, annál „távolabb” van ez a csoport a politika közvetlen befolyásától. (Természetesen egyes vezetői csoportok esetében ez az összefüggés csak bizonyos korlátok között érvényesült.)

A káderstatisztikai adatgyűjtés alapján lehetőség adódott a vezetők karrierútjának nyomon követésére, mivel rögzítették a korábbi munkahelyek jellegére vonatkozó információkat.

Az adatok alapján a vezetői pálya nagyfokú mobilitására — a káderek munkahelyek közötti mozgására — vet fényt az a körülmény, hogy viszonylag alacsony azok aránya, akik pályakezdésük óta a jelenlegi munkahelyükön vannak (1983-ban 9,5, 1987-ben 11,6 százalék). Az életkor némileg befolyásolja ezeket az arányokat, hiszen 1987-ben a 40 éven aluliak körében 15,9, az 50 éven felülieknél 10,2 százalék volt a megfelelő érték.

A párt- és tömegszervezetek apparátusából átkerülő vezetők aránya (1987-ben) a férfiak körében 10 százalékot, a nőknél 6 százalékot tett ki. Nehéz megítélni, hogy ez az arányszám magas-e vagy alacsony, tény azonban, hogy a vezetők egészét tekintve nem volt túl gyakori az „átjárás” az állami, a gazdasági, illetve a párt- és a tömegszervezeti szféra között. Eme átlagszám mögött azonban jelentős különbségek húzódtak meg. Így például a korcsoportok közötti összehasonlításból kiderül, hogy a 40 éven aluliaknál 6, a 40–49 éveseknél 8, az 50 éven felülieknél 12 százalék volt a párt- és tömegszervezetek apparátusából kikerülők hányada. A fiatalabb vezetők körében megfigyelt alacsonyabb érték egyrészt azzal is magyarázható, hogy a fiatalabb korosztályoknak már csak az életkoruk miatt is kisebb esélyük volt ezen apparátusokba bekerülni, másrészt az is közrejátszott, hogy az utóbbi idők káderkiválasztási gyakorlatában a pártapparátusbeli karriernek már nem volt olyan meghatározó szerepe, mint korábban.

A vezetői csoportok szerint vizsgálva — 1987-es adatok alapján — a párt- és tömegszervezeti karrier

- a tanácsi szervek legfelsőbb (40%), illetve középső szintjén (20–24%),
- az államigazgatás legfelsőbb (40%), illetve középső szintjén (20%),
- az érdekképviselők (23%),
- a tömegkommunikáció felső vezetői (21%),
- az ipari szövetkezetek elnökei (14%)

körében volt a leggyakoribb.

További sajátos vonás, hogy a hierarchiában elfoglalt helytől függően — alulról felfelé haladva — emelkedik a párt- és tömegszervezetek apparátusából „érkezők” aránya.

1983 és 1987 között — az esetek többségében — a párt- és tömegszervezetekből kikerülők hányadának bizonyos csökkenését figyelhetjük meg. Viszonylag nagyobb mértékű volt ez a csökkenés a folyamatosan felértékelődő pénzügyi szféra vezetőinek körében (15 százalékról 8 százalékra).

A másik pólust a vállalati és szövetkezeti vezetők alkották, akiknek mintegy kétharmada egész pályafutása során csak a vállalati szférában mozgott, vagy nem változtatott munkahelyet.²

Mindez — a sok hasonlóság ellenére is — két eltérő „vezetői világ” arculatát vetíti elénk. Sőt ha az 1983 és 1987 közötti tendenciákat is figyelembe vesszük, akkor azt tapasztaljuk, hogy a vállalati és a szövetkezeti vezetők körében számottevően gyarapodott a tisztán vállalati szférából kitermelődő vezetők aránya, ami a vállalatokhoz kötődő, nagyobb autonómiát igénylő vezetői kör gyarapodását jelentette. Az államigazgatási és tanácsi vezetők körében viszont ez a tendencia csak elvétve figyelhető meg. Említést érdemel még a pénzügyi vezetők csoportja is, ahol — a vállalati vezetőkhez hasonlóan — ugyancsak jelentősen bővült — 43 százalékról 54 százalékra — az adott szférából toborzott vezetők köre.

Az államigazgatási, tanácsi, valamint a vállalati szféra között közbülső helyet foglaltak el az oktatási, kulturális, egészségügyi, valamint a bírósági és ügyészségi vezetők. Ezen a területen volt a legalacsonyabb a párt- és tömegszervezetektől kikerült vezetők aránya, annál azonban már jóval magasabb volt, mint a vállalati vezetők körében. Ez azért is meglepő, mert ezek a területek alapvetően szakértelmiségi szférának minősülnek, ahol a vezetői munkakörökben is alapvető követelmény bizonyos szakmai jártasság.

*

Ha tömör válaszokat kívánunk adni a tanulmány elején feltett kérdésekre, akkor — a megállapításokat a rendszer utolsó évtizedére korlátozva — a következők mondhatók.

A tények azt mutatják, hogy mind a vezetők és irányítók szélesebb (több százezres) tömegén, mind a nómenklátúra szűk rétegén belül a nyolcvanas években igen jelentős nemzedéki csere zajlott le, ami megerősíteni látszik a rendszerváltás és a vezetői cserélődés közötti összefüggésekre vonatkozó hipotéziseket. Némileg megkérdőjelezi azonban az összefüggés szorosságát az a körülmény, hogy ez a nemzedéki cserélődés — mértékét tekintve — „megelőzte” a rendszerváltást. Ez egyúttal arra enged következtetni, hogy a változásra „fogékony” erők fokozatosan beszivárogtak a vezetés bástyái mögé. Ez a nemzedéki csere azonban — a hipotézisek szerint — egy újabb ciklus indítópontja, és ha ez igaz, akkor ez a körülmény hosszabb távon ismét egyfajta instabilitás hordozója lehet.

A jelzett, viszonylag nagy arányú „menyiségi” változásokhoz viszonyítva a vezetők „minőségi” cserélődése — legalábbis az iskolai végzettségre vonatkozó adatok szerint — jóval mérsékeltebb volt. A vezetés értelmiségi bázisának kiszélesítése azonban a szakszerűségi szempontok erőteljesebb érvényesülésére utal, de a rendszer korlátai miatt a szakszerűség „határai” adottak voltak.

A vezetők karriermozgását bemutató adatok azt jelezték, hogy a párt-, valamint az állami és gazdasági elit „hagyományos” alapon (kádermozgatóssal vezényelt helycserék alapján) való összefonódása az idők során mérséklődött. (Az összefonódás technikai időközben finomodtak.) Ennek eredményeként

² Csúpn összehasonlításként érdemes megemlíteni, hogy az államigazgatási és tanácsi vezetők körében — 1987-ben — mindössze 12–23 százalék között volt azok aránya, akik ágazaton belül mozogtak, vagy nem változtattak munkahelyet. Ezek a különbségek elsősorban a falvakban jelentek meg szembevető módon, hiszen az ott élő tsz-vezetőknek 29 százaléka került ki az ágazaton kívüli munkahelyekről, ezzel szemben a tanácselnököknek, vb-titkároknak 71 százaléka.

némileg csökkent a folyamatok központi ellenőrizhetősége. Végül is valamennyi itt felsorolt tendencia a diktatórikus viszonyok fellazulását segítette.

Az adatok alapján ugyancsak kimutatható, hogy nem csupán a vezetők és irányítók szélesebb tömege, hanem a szűk körű nómenklatúra is meglehetősen tagolt volt. A hierarchiában elfoglalt pozíciótól függően az egyes vezetői csoportok számára eltérő lehetőségek adódtak az új viszonyok közé való beilleszkedésre. Az eltelt időszak fejleményei azt mutatják, hogy bizonyos vezetői csoportok igen sikeresen alkalmazkodtak az új viszonyokhoz. Így például a volt községi tanácselnökök, akiknek 70 százalékat az új viszonyok között is megválasztották polgármesternek. Mindez arra utal, hogy a falusi társadalom — a rendszer alatt — sajátos fejlődési utat tett meg. A volt tanácselnökök nagyarányú újraválasztása ugyanis azt is jelzi, hogy a falusi társadalom elitjében inkább a folyamatosság a jellemző. Sőt, ha azt is figyelembe vesszük, hogy a rendelkezésre álló források szerint az 1985-ös tanácsválasztásokon jelentős részben (52%) azokat választották újra, akik már 1980-ban is elnyerték a tanácselnöki pozíciót, akkor mindez azt jelenti, hogy egy még korábban elindult folyamatról van szó.[11]

Megfelelő empirikus információk hiányában viszont nem tudjuk, hogy a rendszerváltást követően hová kerültek a többi vezetők. Valószínű, hogy számos képviselőjük — különböző okok miatt — nem marad (illetve maradt) vezetői, hatalmi pozícióban, ám az is bizonyos, hogy számottevő részük olyan előnyöket (szellemi és kapcsolati tőkét) halmozott fel az idők folyamán, amelyeket feltehetően az új viszonyok között is kamatoztatni tudnak.

IRODALOM

- [1] *Benedek Gábor*: A minisztériumi tisztviselők mobilitása a dualizmus idején. Megjelent: Rendi társadalom — polgári társadalom. 1. Nógrád megyei Levéltár. Salgótarján. 1987. 391—396. old.
- [2] *Farkas E. János—Vajda Ágnes*: Az 1990-es magyar parlamenti választások képviselőjelöltjeinek társadalmi jellemzői. Megjelent: Magyarország politikai évkönyve. Szerk.: *Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László*. Ökonómia Alapítvány — Economix Rt. Budapest. 1991. 87—99. old.
- [3] *Gazsó Ferenc*: A káderbürokrácia és az értelmiség. *Társadalmi Szemle*. 1990. évi 11. sz. 3—12. old.
- [4] *Hankiss Elemér*: Kelet-európai alternatívák. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1989. 195 old.
- [5] *Harcza István—Késedi Ferenc—Kisdi János—Lakatos Miklós*: Vezetők a 80-as években. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1991. 100 old.
- [6] *Illés Iván*: Nemzedékek, elitek, ciklusok. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1991. 225 old.
- [7] *Kisdi János—Kulcsár Rózsa*: A hatalom gazdasági elitje az elmúlt évtizedben. *Statisztikai Szemle*. 1991. évi 10. sz. 789—797. old.
- [8] *Lengyel György*: Vállalkozók, bankárok, kereskedők. Gyorsuló Idő. Magvető Könyvkiadó. Budapest. 1989. 115 old.
- [9] Gazdasági vezetők rekrutációja, képzettsége és karriermintái a tervgazdaságban. Szerk.: *Lengyel György*. Szociológiai Műhelytanulmányok 3. Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem. Budapest. 1986. 241 old.
- [10] *Szelényi Iván*: A kelet-európai újosztály-stratégia távlatai és korlátai: *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz* önkritikus felülvizsgálata. Megjelent: Új osztály, állam, politika. Európa Könyvkiadó. Budapest. 1990. 585 old.
- [11] *Vajda Ágnes*: Az 1990-ben megválasztott képviselők és polgármesterek. *Statisztikai Szemle*. 1991. évi 10. sz. 774—788. old.

FÜGGELÉK

Állami és gazdasági vezetői munkakörök jegyzéke
(az 1987. évi besorolás alapján)

Államigazgatás 1.

Az Országgyűlés Irodájánál, az Elnöki Tanács és a Minisztertanács Titkárságánál:

- a miniszter első helyettese
- miniszterhelyettes
- hivatalvezető
- hivatalvezető-helyettes

A minisztériumokban és országos hatáskörű szerveknél:

- államtitkár
- a miniszter első helyettese
- miniszterhelyettes
- elnök, vezető
- elnökhelyettes, vezetőhelyettes

Államigazgatás 2.

Az Országgyűlés Irodájánál, az Elnöki Tanács és a Minisztertanács Titkárságánál:

- főosztályvezető
- főosztályvezető-helyettes

A minisztériumokban és országos hatáskörű szerveknél:

- hivatalvezető
- hivatalvezető-helyettes
- ügyvezető igazgató
- főosztályvezető
- főosztályvezető-helyettes
- főigazgató
- a főigazgató helyettese
- csoportfőnök
- a külképviseletek vezetői

A minisztériumok és az országos hatáskörű államigazgatási szervek területi szerveinél:

- hivatalvezető
- főigazgató
- igazgató, igazgatóhelyettes
- elnök
- elnökhelyettes

Államigazgatás 3.

Az Országgyűlés Irodájánál, az Elnöki Tanács és a Minisztertanács Titkárságánál:

- osztályvezető

A minisztériumokban és az országos hatáskörű szerveknél:

- osztályvezető

Tanácsi vezetők 1.

- a Fővárosi Tanács elnöke
- a Fővárosi Tanács elnökhelyettesei
- a Fővárosi Tanács vb-titkára
- a megyei tanácsok elnökei
- a megyei tanácsok elnökhelyettesei
- a megyei tanácsok vb-titkárai

Tanácsi vezetők 2.

- a Fővárosi Tanács főosztályvezetői
- a Fővárosi Tanács főosztályvezető-helyettesei
- a városi tanácsok elnökei
- a városi tanácsok vb-titkárai

Tanácsi vezetők 3.

- a Fővárosi Tanács osztályvezetői
- a megyei tanácsok osztályvezetői
- a kerületi tanácsok elnökei
- a kerületi tanácsok vb-titkárai
- járási titkárok

Tanácsi vezetők 4.

- a nagyközségi és a községi tanácsok elnökei
- a nagyközségi és a községi tanácsok vb-titkárai

Vállalati vezetők 1.

- a tanácsok által alapított, kiemelt kategóriájú vállalatok vezérigazgatói
- a tanácsok által alapított, kiemelt kategóriájú vállalatok vezérigazgató-helyettesei
- a tanácsok által alapított, kiemelt kategóriájú vállalatok igazgatói
- a tanácsok által alapított, kiemelt kategóriájú vállalatok igazgatóhelyettesei
- trösztök, egyesülések, részvénytársaságok vezérigazgatói
- trösztök, egyesülések, részvénytársaságok vezérigazgató-helyettesei
- trösztök, egyesülések, részvénytársaságok igazgatói
- trösztök, egyesülések, részvénytársaságok igazgatóhelyettesei
- kiemelt kategóriájú állami vállalatok vezérigazgatói
- kiemelt nagyságkategóriájú állami vállalatok vezérigazgató-helyettesei
- kiemelt nagyságkategóriájú állami vállalatok igazgatói
- kiemelt nagyságkategóriájú állami vállalatok igazgatóhelyettesei
- MÁV vezérigazgató
- MÁV vezérigazgató-helyettesei
- Posta elnöke
- Posta általános elnökhelyettese
- Posta elnökhelyettese
- Posta hivatalvezető (elnöki)

Vállalati vezetők 2.

- a tanácsok által alapított „A” kat. vállalatok vezérigazgatói
- a tanácsok által alapított „A” kat. vállalatok vezérigazgató-helyettesei
- a tanácsok által alapított „A” kat. vállalatok igazgatói
- a tanácsok által alapított „A” kat. vállalatok igazgatóhelyettesei
- „A” nagyságkat. állami vállalatok vezérigazgatói
- „A” nagyságkat. állami vállalatok vezérigazgató-helyettesei
- „A” nagyságkat. állami vállalatok igazgatói
- „A” nagyságkat. állami vállalatok igazgatóhelyettesei
- MÁV főosztályvezető
- MÁV főosztályvezető-helyettes
- MÁV vezérigazgatósági önálló osztály vezetője
- MÁV vezérigazgatósági önálló osztály vezetőjének helyettese
- MÁV vasútigazgatóság és a Záhonyi Üzemigazg. vezetője
- MÁV vasútigazgatóság és a Záhonyi Üzemigazg. vezetőjének helyettese
- MÁV központi hivatalok vezetője
- MÁV központi hivatalok vezetőjének helyettesei
- Posta szakosztályvezető (MPK)

Vállalati vezetők 3.

- a tanácsok által alapított „B” kat. vállalatok vezérigazgatói
- a tanácsok által alapított „B” kat. vállalatok vezérigazgató-helyettesei
- a tanácsok által alapított „B” kat. vállalatok igazgatói
- a tanácsok által alapított „B” kat. vállalatok igazgatóhelyettesei
- „B” nagyságkategóriájú vállalatok igazgatói
- „B” nagyságkategóriájú vállalatok igazgatóhelyettesei
- MÁV egyéb igazgatóságok vezetői
- MÁV egyéb igazgatóságok vezetőinek helyettesei
- MÁV A és B vállalati nagyságkategóriába sorolt üzemegységek vezetői
- MÁV A és B vállalati nagyságkategóriába sorolt üzemegységek vezetőinek helyettesei
- Posta osztályvezető (MPK)
- postaigazgatóságok vezetői
- postaigazgatóságok vezetőinek helyettesei
- Posta A és B nagyságkategóriába sorolt üzemegységek igazgatói
- Posta A és B nagyságkategóriába sorolt üzemegységek igazgatóinak helyettesei

Mezőgazdasági szövetkezeti vezetők 1.

- elnök
- igazgató

Mezőgazdasági szövetkezeti vezetők 2.

- általános elnökhelyettes
- termelési elnökhelyettes (főmezőgazdász)
- közigazdasági elnökhelyettes (főkönyvelő)
- műszaki elnökhelyettes (főmérnök)
- személyzeti elnökhelyettes (személyzeti vezető)
- igazgatóhelyettes

Nem mezőgazdasági szövetkezeti vezetők 1.

- elnök (ügyvezető igazgató)
- elnökhelyettes

Nem mezőgazdasági szövetkezeti vezetők 2.

- főkönyvelő

Érdekképviselői vezetők

- elnök, társelnök
- elnökhelyettes, alelnök
- főtitkár
- főtitkárhelyettes
- főosztályvezető

Felsőoktatási és kutatási intézmények vezetői

Felsőoktatásban

- rektor
- rektorhelyettes
- dékán
- dékánhelyettes
- főiskolai igazgató
- főiskolai igazgatóhelyettes
- főiskolai karigazgató
- főiskolai karigazgató-helyettes
- kihelyezett tagozat vezetője
- óvónőképző intézet vezetője
- óvónőképző intézet vezetőhelyettese

Kutatóintézetekben

- igazgató
- igazgatóhelyettes

Államigazgatási főiskola

- igazgató
- igazgatóhelyettes

Egyéb oktatási, kulturális intézmények vezetői

Könyvtárakban

- főigazgató
- igazgató I.
- főigazgató-helyettes
- igazgatóhelyettes
- megyei könyvtárigazgató
- megyei könyvtárigazgató-helyettes
- megyei városi könyvtárigazgató

Levéltárakban

- főigazgató
- főigazgató-helyettes
- igazgató I.
- igazgató II.
- igazgatóhelyettes

Múzeumokban

- főigazgató
- főigazgató-helyettes
- megyei múzeumigazgató

Egyéb intézményekben

- főigazgató „A”
- főigazgató „B”

Költségvetési intézményben

- hivatalvezető
- igazgató
- elnök
- elnökhelyettes

Fővárosi, megyei kulturális vezetők

- Fővárosi Tanács irányítása alatt
- Megyei Tanács irányítása alatt
- Megyei Városi Tanács irányítása alatt

Egyetemi könyvtár igazgatója**Színházi vezetők**

- igazgató-főrendező
- igazgató
- főrendező
- fő-zeneigazgató
- művészeti vezető
- balett-, zenekarvezető
- zenei vezető
- első karmester
- ügyvezető igazgató
- igazgatóhelyettesek

Tv-rádió

- főrendező
- művészeti vezető

Egészségügyi vezetők

- főigazgató főorvos
- igazgató főorvos
- igazgató főorvos helyettese

Tömegkommunikáció felső vezetői**Rádió, Tv, MTI**

- elnök
- elnökhelyettes
- vezérigazgató
- vezérigazgató-helyettes
- főigazgató
- igazgató
- igazgatóhelyettes
- műsorigazgató
- műsorigazgató-helyettes

Újságírók

- főszerkesztő országos lapnál
- főszerkesztő-helyettes országos lapnál
- főszerkesztő megyei lapnál
- főszerkesztő-helyettes megyei lapnál

Egyéb kommunikációs vezetők**Rádió, Tv, MTI**

- műsorágazati főszerkesztő
- titkárságvezető
- főosztályvezető
- főosztályvezető-helyettes
- önálló osztályvezető
- önálló osztályvezető-helyettes
- főszerkesztőség vezetője
- főszerkesztőség vezetőjének helyettese
- szerkesztőségvezető
- szerkesztőségvezető-helyettes
- megyei stúdió vezetője
- külföldi tudósító

Bírósági, ügyészségi felsővezetők**Ügyészségeken**

- a legfelsőbb ügyész első helyettese
- a legfelsőbb ügyész helyettesei
- Országos Kriminológiai Intézet igazgatója
- a Legfelsőbb Ügyészség főosztályvezető ügyészei
- a Legfelsőbb Ügyészség főosztályvezető-helyettes ügyészei
- a Legfelsőbb Ügyészség osztályvezető ügyészei
- a fővárosi főügyész és helyettesei
- a megyei főügyész és helyettesei

Legfelsőbb Bíróság

- elnökhelyettesek
- kollégiumvezetők és helyetteseik
- titkárságvezető
- tanácselnökök
- osztályvezetők

Bíróság

- a Fővárosi Bíróság elnöke
- a Fővárosi Bíróság elnökhelyettesei
- megyei bírósági elnökök
- megyei bírósági elnökhelyettesek
- Pesti Központi Bíróság elnöke
- Pesti Központi Bíróság elnökhelyettesei
- a Bíróság elnöke, helyettesei

Egyéb bírósági, ügyészségi vezetők**Ügyészségeken**

- kerületi vezető ügyész
- városi vezető ügyész
- helyi vezető ügyész

Legfelsőbb Bíróság

- bírók
- gazdasági vezetők

Bíróságok

- fővárosi, megyei bírósági tanácselnök
- fővárosi, megyei bírósági csoportvezetők
- fővárosi, megyei munkaügyi bíróságok elnökei
- Pesti Központi Kerületi Bíróság csoportvezetői
- városi, kerületi, helyi bíróságok elnökei
- városi, kerületi, helyi bíróságok elnökhelyettesei
- igazságügyi szakértői intézetek vezetői
- igazságügyi szakértői intézetek vezetőhelyettesei
- igazságügyi szakértői irodák vezetői

Központi pénzügyi vezetők

- vezérigazgató
- vezérigazgató-helyettes
- ügyvezető igazgató
- főosztályvezető (a központokban)
- főosztályvezető-helyettes (a központokban)

Megyei pénzügyi vezetők

- megyei igazgató
- megyei igazgató helyettese

TÁRGYSZÓ: Politikaszociológia.

РЕЗЮМЕ

Автор на основании результатов, проведенного в 1983—1987 годы охватывающего примерно 15 тысяч человек, статистического обследования кадров демонстрирует некоторые решающие взаимосвязи состава и подбора руководящей прослойки, принадлежащей в первую очередь к номенклатуре.

Он на основании данных ищет ответ на следующие вопросы: 1. как сложилась намечавшаяся на восьмидесятые годы смена поколений и какая связь имеется между сменой поколений и сменой общественного строя; 2. имела ли место качественная смена в номенклатуре и какие размеры принял прилив интеллигенции в руководящую прослойку; 3. каковыми были возможности для выдвижения, каковой была мобильность и каковым «кругооборот» бессменных руководителей с одного места на другое.

SUMMARY

Relying on the results of data collection on heads in state administration and in the economy, covering some 15 thousand individuals, carried out in 1983 and in 1987, the study shows some correlations of key importance of the composition and recruitment of the managerial stratum belonging to the nomenclature.

Relying on the data the author is to answer the questions as follows: 1. how the generational change, indicated in the early 1980s has taken place, and what sort of a correlation can be pointed out between the generational change and the change of the political system; 2. had there been a significant quality change in the nomenclature, and what was the extent of intellectuals' inflow to the managerial stratum; 3. what was the movement and mobility like among heads in state administration and in the economy, on the one hand and what was the extent of change in the sphere being in question, on the other.